

Schiller Róbert

Nem enged a negyvenkilencből – Pynchon és talán Szilárd Leó

Szénégetőnek tőkén a szeme, az otthonos szavak minden szövegben felragyognak a szemünk előtt. Még akár arra is hajlunk, hogy félreolvassunk egy kifejezést, csak hogy meghitt közegünket érezhessük magunk körül. Ahogyan például a költő Tóth Krisztina is műfajjelölésként olvassa a Síró ponyva reklámfeliratát. Nekem, öreg vegyésznek, egy amerikai regény közepéig se kellett jutnom, félre se kellett semmit olvasnom, hogy olyan, bárzsingot melengető kifejezésekre találjak, mint Maxwell-démon vagy a termodinamika második főtétele.

Thomas Pynchon angolul 1966-ban megjelent regénye, *A 49-es tétel kiáltása* arról szól, hogy... ez így kicsit nehéz. A regény kezdetén egy fiatalasszony, Oedipa Maas egy nap megtudja, hogy multimilliárdos egykori szeretője meghalt, és végrendeletében őt jelölte ki áttekinthetetlenül bonyolult hagyatéki ügyeinek végrehajtójául. Az ilyen fajta dolgokban járatlan asszony számára ez, persze talány a javából, amit meg kell fejtenie. Az asszony neve máris ilyen fajta feladatra utal, hiszen Oidipusz az „ki a nagy talányt megoldta”. Ezt a Thébát sanyargató szfinx adta fel, ő pedig a megoldásával megszabadította tőle a várost. Így magát uralkodóvá, saját anyját a feleségévé, Sigmund Freudot pedig egy nagy hatású szakkifejezés megalkotójává tette. Mrs. Maas nem old meg semmit – korunk leánya ő, csak kérdez és csodálkozik.

Nevek, utalások, könnyen, nehezen vagy sehogyan se követhető, egymásba fonódó eszmetársítások közül ez az első, és a megérthetők közül való. Azt már például kevésbé értem, hogy egy eszes fiatalember neve miért Fallopian, vagyis Petevezetési. Az olvasó leleményességén, műveltségén, rejtvényfejtő kedvén múlik, hogy mennyit tud kihüvelyezni a sok utalásból, valódi, fiktív vagy szándékosan félrevezető információból. Hogy rájöjjön, mikor akar az író játszani vele, és mikor szórakozni rajta. Sokan próbálkoztak a rejtvényhálózat kibogozásával. A magyar kiadás utószavát író Széky János szerint „a Pynchon-szakirodalom beláthatatlanná terebélyesedik...”; én a magam részéről ezt a megjegyzést tanácsnak tekintetem, és szigorúan meg is fogadtam.

A jelen idejű történet Kalifornia kisebb-nagyobb, létező és képzeletbeli városaiban játszódik, amelyek között Oedipa szüntelenül közlekedik, hogy megoldja a rárótt feladatot, meg hogy közben újakra bukkanjon, megoldható talányokra és kibogozhatatlan rejtélyekre elegendesen. Például betéved egy színházba, ahol egy Jakab-kori rémdrámát adnak elő; a regény megismertet a tartalmával, de azt

hiszem, az író ezen a helyen (is) bohócot csinál az olvasóból, a véres és leleményes kegyetlenségek mentén folyó történet – nekem legalábbis – áttekinthetetlen.

Oedipát azonban a dráma egyetlen sorpárja foglalkoztatja: *Szent csillagraj sem őriz, int e szó / Ha átkos órán föllet Trystero*. Két kérdéssel találja itt szembe magát. Kicsoda-micsoda ez a Tri(y)stero? És honnan származik ez a két sor? Az első kérdés a színházlátogató természetes kíváncsisága. De a második? Nyilván része a dráma csapnivaló szövegének. Nem! Oedipa valamitől gyanút fog, és filológusnak is becsületére való nyomozásba kezd. (Szorgos szeretkezései mellett intellektuális élete se renyhe – már az első lapon szerelmet vall „egy száraz és vigasztalan dallamnak” a Bartók Concerto negyedik tételében.) Korabeli és késői kiadásokat néz át, jegyzetek jegyzeteit kurkássza, antikváriumokat és könyvtárakat böngész végig, az idézett sor helyén mindig valami más áll, és mindig más és más. Trystero még a nyomtatott és a hangzó szövegben is rejtélyeskedik. A név rejtélye aztán lassan talánnyá szelídül, a szöveg bújócskája azonban megmarad rejtélynek. Kiderül, hogy ez egy illegális postaszolgálat neve, amely valamikor a tizenhatodik században szerveződött, de még a mai Amerikában is tevékeny, és ma is a renden és establishmenten kívül állók szolgálatában áll. Eredetileg a Német-római Császárság hivatalos postaszolgálat, a Thurn und Taxis hálózat konkurensként alakult, és érdekeit útonállással, rablásokkal is érvényesítette. (Megjegyzés: a Thurn-Taxis hálózat valóban létezett, a Tristero az író fikciója.)

Rejtélyek és rejtvények áttekinthetetlen halmaza, angol, spanyol, latin, görög eredetű szavak és nevek, több jelentésű betűszavak, egymásba ágyazott események és helyszínek – talán a szerző se várja el, hogy az olvasó mindet megfejtse, megjegyezze és elhelyezze az igényes utalások és útszéli szellemeskedések hálózatában. Egy jekép, a Tristero emblémája azonban elfeledhetetlen gyakorisággal és nagy írói leleménnyel jelenik meg. Oedipa először egy női mosdó falán látja meg, aztán egy házfalon, aztán postások ruháján, aztán ... aztán és egyre gyakrabban mindenfelé, végül egy értékes (éppen emiatt értékes?) bélyegen.

A Tristero postaszolgálat jeképe a regényben

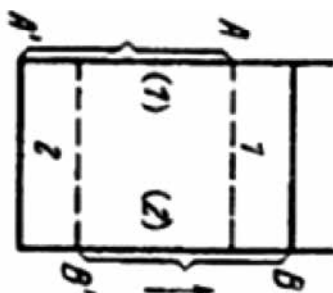
A jekép értelme a regény szerint az elnémított postakürt – a Tristero-hálózat igyekezete, hogy elnémítsa a Thurn und Taxis hálózatot. Minthogy az egész dolgot, szolgálattal, útonállással, társadalmon kívüliséggel, Jakab-kori rémdrámával, milliárdos hagyatékkal Pynchon találta ki, nincs vele miért vitatkoznunk. Az igen terjedelmes kritikai anyagban, amelynek gondos végigolvasását magam részéről nagy alaposággal elkerültem, nem láttam annak nyomát, hogy ezt a magyarázatot (a talány megfejtését?) bárki is kétségbe vonná. Miért ne hinnénk

el, hogy a szerző azt találta ki, amit kitalált? Ha csak azért nem, mert annyi rejtélyeskedés és huncutkodó meg mélységesen mély eszmetársítás olvastán fel lehet tenni, hogy bolondot csinál belőlünk, olvasóiból.

A rohanvást bolyongó Oedipa utak, vasútvonalak, kábelkötegek bonyolultan összefonódó, egymással versengő hálózatában jut városról városra, ezekben tapasztalja meg Kaliforniát. Egyebek mellett azt, ahogyan egymás mellett halad, egymásba fonódik, majd kettéágazik a két posta, a hivatalos állami és az illegális, ezért érzeki izgalmakat kiváltó, rejtélyeskedő, földalatti szolgálat, amelynek még a neve se biztos. A hírközlés hálózatai ezek – erről, információról és információkat továbbító csatornákról beszél hosszán a szöveg.

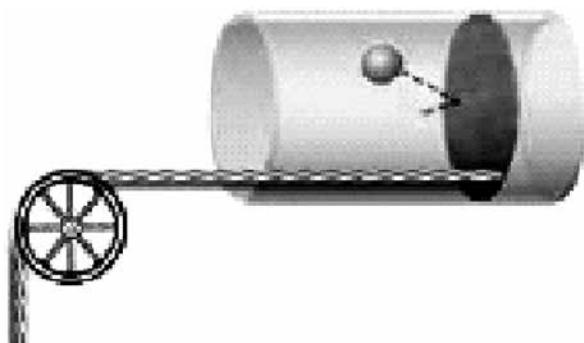
Ezt hamarosan nyilvánvalóvá teszi a regény, felokosítva (de tényleg!) az olvasót az információelméletnek, ennek a fizikai és matematikai diszciplínának a lényegéről. Oedipa összekerül egy fizikus feltalálással, aki elmagyarázza, hogy mi módon kapcsolódik egymáshoz a hírközlés alapfogalma: a matematikailag definiált információ és a hőtanban alapvetően fontos mennyiség: a termodinamikai entrópia. A hírközlésben kábelek és hálózatok mentén továbbított jelek játszanak szerepet, a termodinamika törvényeit dugattyús hengerekbe zárt gázok kiterjesztésével, összenyomásával szokták a tankönyvek szemléltetni. Mi lehet a közös a két területben? A fizikus magyarázata szerint a Maxwell démonnak nevezett képzeletbeli lény teremt kapcsolatot a két fogalom között. Ez a lény sokáig csak pedagógiai feladatot látott el, arra szolgált, hogy megértesse a termodinamika törvényei és a magánosan mozgó részecskék magatartása közti különbséget. A magános részecske képes arra, hogy a termodinamika törvényeivel ellenkező módon viselkedjék. Jóval később aztán Szilárd Leó rájött arra, hogy ez azért van így, mert a démon ismeri minden egyes részecske helyét és sebességét, és ezt a tudását fel is használja. A démonnak információja van a részecskék fontos tulajdonságairól. Ez húsz évvel azelőtt történt, hogy Shannon és Weaver megalkotta volna az információ elméletét.

A fizikus egy könyvet mutat Oedipának. A borítón Maxwell szigorú, viktoriánus szakállá hullámzik – igazság szerint Szilárd Leó kétségtelenül kevésbé fotogén portréja lenne helyénvaló. Mert a könyv ábrája, ahogyan Pynchon leírja, Szilárdtól, az ő alapvető cikkéből származik. Maxwell ilyen ábrát soha nem rajzolt, Szilárd neve a könyvben nem fordul elő. Két egymásba hatoló téglalapot látunk Szilárd rajzán, hasonlót a Tristero-jelkép egymásba hatoló két háromszögéhez.

Szilárd Leó cikkének ábrája 1929-ből (elforgatva)

Lehet persze, hogy Pynchon későbbi ábrákkal találkozott, amilyenekből a múlt század közepe óta számos-számtalan látható a szakmai és az ismeretterjesztő irodalomban. Ilyennel például:

Maxwell démon magyarázó ábra részlete egy ismeretterjesztő cikkből

Ahol a Tristero postakürtje kör alakban meghajlik, ott ezen az ábrán a mechanikai munkára utaló kereket lát az ember. Aki szeret gyanakodni, épp gyanakodhatik – a Tristero-embléma nem elnémított postakürt, hanem Szilárd Leó gondolatkísérletének ábrája? Vagy ez is, az is?

A transzcendens eszű feltaláló persze nem tanítani akar, hanem feltalálni. Valami olyasmire gondol, hogy ha termodinamikai folyamatból információ, és információból tudat alakulhat – úgy bizonyára létrejöhet a fordítottja is, tudatból termodinamikai folyamat. Úgy gondolja, ha megfelelő alkatú emberek merően és saját mágikus erejükben kellő mértékben bízva bámulnak a Maxwell démon hengereire, befolyásolni tudják a jelenséget. Egyszóval Maxwell démonként tudnak viselkedni. Oedipát is megpróbálja démonná kiképezni. Annyit árul csak el, hogy „érzékeny” személyeket keres, akik ha merően nézik a két hengert, pusztán lelki erő kifejtésével el tudják mozdítani a hengereket elválasztó dugattyút. Oedipát ilyen „érzékenynek” reméli. Nem használja a pszichokinézis szót, amellyel ennek az (ál)tudománynak a művelői azt a meggyőződésüket fejezik ki, hogy az emberi akarat közvetlenül be tudhat avatkozni a természet jelenségeibe. Kísérletei azonban világosan erre irányulnak. Oedipa nem válik be, nem mutatkozik „érzékenynek”. „A kulcs: a kommunikáció” – kiáltja a feltaláló, de a tanfolyam sikertelennek bizonyul. Pynchon szemmel láthatóan nem szereti a parapszichológia ködös területeit. Ezt már a feltaláló neve is elárulja: Nefastisnak hívják, latinul a *nefas* szó tiltott, bűnös, istentelen cselekményt jelent. Egy percre azért hadd tétovázzak – amit tehát a feltaláló keres, az bűnös dolog. Nem feltétlenül lehetetlen. Évszázadokkal ezelőtt a fekete mágiát se azért üldözte az egyház, mert lehetetlennek, hanem mert bűnnek tartotta.

A regény kibogozhatatlan hivatkozásai, szimbolikus nevei, jelképei, évszázadokon átnyúló hamisításai, jelenkori életképei között racionális rendet vágni én biztosan nem tudok. Mindössze Szilárd Leó híreről igyekeztem valamennyire elhajtani a ködöt.

A regény vége egy árverés, ahol egyebek mellett a Tristero-bélyeget is felkínálják. Az utolsó, meg nem fejtett mondat csak ennyi: *Oedipa hátradőlt, és várta békén, hogy elhangozzék a 49-es tétel kiáltása. A 49-es?* Sok minden eszünkbe juthat erről a számról. Nekem az jutott az eszembe, hogy Shannon és Weaver könyve 1949-ben jelent meg.

Irodalom

Thomas Pynchon, A 49-es tétel kiáltása (ford., utószó, jegyzetek Székely János), Európa, Budapest 1990

L. Szilard, Zeitschrift für Physik. 53, 840–856 (1929)

C. E. Shannon and W. Weaver The Mathematical Theory of Communication. University of Illinois Press, 1949

H. S. Leff and A. F. Rex, Maxwell's Demon: Entropy, Information, Computing, Adam Hilger, Bristol, 1990